

دانشگاه علامه طباطبائی

دانشکده حقوق و علوم سیاسی

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

روابط بین الملل

عنوان :

تأثیر بازدارندگی هسته ای بر امنیت جمهوری اسلامی ایران

استاد راهنما : آقای دکتر چگنی زاده

استاد مشاور : آقای دکتر سلیمی

نگارش :

عبدالحسین حسن نژاد

سال تحصیلی : پائیز ۱۳۸۷

برای وطنم ایران عزیز

تشکر و قدردانی

برای به نتیجه رساندن این تحقیق مدیون راهنمایی های جناب آقای دکتر چگنی زاده ، کمک ها ، مشورت ها و تشویق های جناب آقای دکتر سلیمی و نظرات تکمیل کننده جناب آقای دکتر دهفانی فیروزآبادی هستم. بر خود فرض می دانم از صبر و حوصله این اساتید بزرگوار تشکر نمایم. در هر روش تحقیق جدیدی از جمله آینده شناسی علاوه بر روبرو بودن با مشکلات اجرائی و انتخاب منابع که در همه روش ها به طور مشترک وجود دارد، کار سخت و وقت گیر شناسائی اولیه روش تحقیق نیز مشکلات دیگری ایجاد می کند. این مشکلات با هدایت و کمک این اساتید محترم مرتفع شد. همچنین لازم می دانم از هم فکری های دوستان دانشجوی هم دوره آقایان کاکائی، متقی و سرهنگ زاده نیز تشکر نمایم.

فهرست مطالب

فصل اول - کلیات

۲	-----	۱- بیان مسئله
۳	-----	۲- سوال اصلی
۳	-----	۳- فرضیه
۳	-----	۴- اهداف تحقیق
۴	-----	۵- روش تحقیق
۴	-----	۶- ادبیات تحقیق
۵	-----	۷- سازماندهی تحقیق
۶	-----	۸- تعریف مفاهیم

فصل دوم - متدلوژی تحقیق

۸	-----	۱: آینده شناسی
۹	-----	۲: سناریو نویسی
۲۶	-----	۳: ماتریس

فصل سوم - مروری بر مفاهیم اصلی تحقیق

۳۳	-----	۱- بازدارندگی هسته ای
۴۱	-----	۲- امنیت

فصل چهارم: سابقه فعالیت هسته ای ایران و عکس العمل های نظام بین الملل

۴۸	-----	۱- برنامه هسته ای جمهوری اسلامی تا ۲۰۰۲
		۲: از افشای فعالیت نیروگاه نطنز توسط اپوزیسیون (دسامبر ۲۰۰۲) تا به بن بست رسیدن مذاکرات حاصل از توافق پاریس؛
۵۱	-----	

۷۰ ۳ : تصمیم به ازسرگیری فعالیت «UCF» اصفهان (اوت ۲۰۰۵) تاکنون.-----

فصل پنجم : تعیین نیروهای موثر بر ایران هسته ای

۱۵۹ ۱ : نیروهای موافق ایران هسته ای -----

۱۵۹ ۱-۱- نظام بین الملل -----

۱۶۲ ۱-۲- رژیم عدم اشاعه -----

۱۶۴ ۱-۳- سیاست خارجی ایران در تقابل با نظام بین الملل -----

۱۷۰ ۲ : نیروهای موافق ایران هسته ای -----

۱۷۰ ۱-۲- خرده بازیگران -----

۱۷۱ ۲-۲- بازیگران غیر دولتی (جنبش های اسلامی ، گروههای شبه نظامی) -----

۱۷۴ ۲-۳- طرفداران نظریه اشاعه -----

فصل ششم : ماتریس بندی نیروهای موثر و معرفی سناریو ها

۱۷۹ ۱- تشکیل ماتریس -----

۱۸۳ ۲- معرفی سناریوها -----

۱۸۳ ۱-۲- سناریو اول : جنگ -----

۲۰۲ ۲-۲- سناریوی دوم : اشاعه -----

۲۱۱ ۲-۳- سناریوی سوم : غلبه -----

۲۱۲ ۲-۴- سناریوی چهارم : مصالحه -----

۲۱۴ ----- نتیجه

منابع

فصل اول – کلیات

- بیان مسئله
- سوال اصلی
- فرضیه
- اهداف تحقیق
- روش تحقیق
- ادبیات تحقیق
- سازماندهی تحقیق
- تعریف مفاهیم

بیان مسئله

از هنگام اولین استفاده از بمب اتمی توسط آمریکا در جنگ دوم جهانی، تقریباً همه کشورها اشتیاق در اختیار داشتن چنین فن آوری خارق العاده ای را که مانند اکسیری قدرت یک بازیگر را یکباره چنان افزایش می دهد که دیگران را به رعایت رفتار در برابر آن وادار می سازد.

سلاح اتمی در کنار جهش فن آوری، پرستیژ و قدرت، توان دفاع و تهدیدی برای دارنده آن به ارمغان می آورد که از آن به بازدارندگی یاد می شود. برخی بر این عقیده هستند که این مفهوم از ابتدا و برخی دیگر می گویند از زمان رویارویی موشکی دو ابر قدرت در خلیج خوک ها همراه سلاح اتمی شده است و در دوره ۵۰ ساله جنگ سرد تا امروز همچنان به همراهی ادامه می دهد.

بسیاری از اندیشمندان معتقدند بازیگران هسته‌ای علت اصلی صلح و ثبات بین‌المللی هستند و بازیگران کوشیده‌اند تا از طریق دست‌یابی به توان نظامی و هسته‌ای مورد نظرشان، ابتدا بقا و منافع ملی خود و سپس ثبات جهانی را حفظ کنند. به همین جهت سعی کرده‌اند تا در زمینه تسلیحات هسته‌ای توان خود را افزایش دهند. اندشمندان دیگر نیز می گویند دنیا با وجود سلاح هسته ای خطرناکتر از گذشته شده است و ارمغان سلاح هسته ای برای جهان ناامنی و وحشت بوده است و نه امنیت. بین در دو گروه مخالفین و موافقین سلاح هسته ای دانشمندان برحسته ای یافت می شوند و هر کدام از این نظریات نیز استدلال های مهم و در خور تاملی ارائه می کنند که در پایان نامه حاضر در قسمت مربوط به بازدارندگی به آنها پرداخته شده است.

چیزی که در این تحقیق به آن پرداخته می شود موضوع سلاح هسته ای برای ایران و امنیت یا تهدیدی است که این سلاح برای ایران هسته ای به همراه خواهد آورد، است. در این تحقیق تلاش می شود تا بر این نکته تاکیدگذارده شود که بازدارندگی تنها از سلاح هسته ای به تنهایی بدست نمی آید بلکه موضوعات مهم و غیر مادی دیگری به ویژه در دنیای متحول شونده امروز وجود دارند که کارائی مکانیزم بازدارندگی را از ارتباط انحصاری با سخت افزار بمب اتم جدا ساخته است. بازدارندگی (در بعد نظامی) به صورت عملیاتی و گسترده کنار گذاشته شده است و از حوزه سخت افزاری نظامی به حوزه‌های نرم افزاری دیگر، مثل مسائل سیاسی و اقتصادی نیز سرایت کرده است. در حال حاضر به بازدارندگی مثل گذشته پرداخته نمی‌شود و در مطالعات امروزی روابط بین‌المللی، حتی در حوزه مباحث امنیتی و استراتژیک همکاری و هم گرایی بیش از منازعه و واگرایی مورد توجه است. همه این مسائل باعث پیچیده تر شدن بازدارندگی شده اند.

امنیت هم در دنیای امروز تعریفی متفاوت با امنیت در زمان جنگ سرد یافته است. اهمیت امنیت در حوزه های اقتصادی و زیست محیطی کمتر از امنیت نظامی نیست و چه بسا کشورهایی که با کمک دیگران به سلاح هسته ای دست یافته اند ولی از رسیدن به پائین ترین استانداردهای زندگی برای مردم کشورشان عاجز بوده اند. کره شمالی اولین بمب هسته ای خود را اواخر سال ۲۰۰۶ آزمایش کرد اما این توانایی هسته ای موجب نشد تا بر سر میز مذاکره با گروه ۶+۱ ننشیند.

امروز قدرت کشورها با توان تولید علم و ثروت سنجیده می شود و این ظرفیت ها هستند که پرستیژ یک کشور و قدرت چانه زنی آن را در روابط بین الملل بالایی برند. با وجود این هنوز کشورها به دنبال دست یابی به سلاح هسته ای برای افزایش قدرت ملی شان هستند. زیرا نقش قدرت هسته ای در تامین امنیت نظامی کشورها هنوز بی بدیل و یگانه است به شرطی که فن آوری هسته ای از توان علمی و صنعتی ملی و بومی نشئت گرفته و باعث ارتقای آن شود نه یک کالای وارداتی درد سر ساز. مهم تر از آن هدف تهدید این سلاح است که باید به درستی شناسائی و انتخاب شود. برخی از این موضوعات در تحقیق حاضر مورد توجه قرار گرفته اند.

سوال اصلی

سوال اصلی این تحقیق عبارت است از اینکه : آیا توانمندی هسته ای شامل ظرفیت تولید سلاح هسته ای یا دارا بودن آن می تواند در مقابل تهدیدهای نظامی بازدارنده بوده و امنیت جمهوری اسلامی ایران را تامین نماید؟

فرضیه

این فرضیه در تحقیق به آزمایش گذاشته می شود که "مجهز شدن به توانمندی هسته ای و دست یابی به سلاح هسته ای نه تنها بازدارنده نیست و قادر به تامین امنیت جمهوری اسلامی ایران نخواهد بود، بلکه می تواند تهدید هائی نیز متوجه آن سازد."

اهداف تحقیق

اهداف علمی تحقیق بررسی چگونگی تغییر مفاهیم امنیت و بازدارندگی و نیز قدرت در هزاره جدید و در منطقه حساس و مهمی که ما در آن زندگی می کنیم و جلب توجه از رویکرد افزایش قدرت ملی جهت تامین امنیت ملی از طریق دست یابی به

توانمندی هسته ای به سمت استفاده از پتانسیل های ناشی از موقعیت ژئوپلیتیکی و ژئواکونومی و نیروی انسانی و ایجاد ظرفیت های قابل توجه اقتصادی و تکنولوژیکی به عنوان پیش نیازهای افزایش قدرت ملی است.

روش تحقیق

در این تحقیق از روش **آینده شناسی یا مطالعه آینده^۱** استفاده شده است. **آینده شناسی**: ابزار مناسبی برای کمک به برنامه ریزی های دراز مدت در آینده به منظور طراحی آینده بهتر است. در آینده اندیشی احتمالات و گزینه های متعدد همراه مجموعه ای از پیشنهاد ها برای تصمیم گیران مهیا می شود تا بتوانند برای رسیدن به اهداف دلخواه و کاهش خطرات، راهبردهائی را تعیین کنند.

در مطالعه آینده از روش های مختلف و متنوعی استفاده می شود که سناریو نویسی یکی از این روش ها است. در این پایان نامه از روش مطالعه آینده یا آینده شناسی گرایش سناریو نویسی اکتشافی استفاده شده است. در این روش مطالعه از روندهای گذشته و اکنون آغاز می شود و به سمت آینده ای قابل تحقق ادامه می یابد.

ادبیات تحقیق

آینده پژوهی ریشه در ظهور تفکر سیستمی در دهه ۱۹۴۰ دارد که عمده استفاده آن در تحلیل های امنیتی و استراتژیک بوده است. بسیاری از سازمان هائی که در چنین مسائلی مشغول فعالیت بودند مثل سازمان راند^۲ انستیتو تحقیقات استانفورد^۳ و شرکت شل^۴ از روش های متعدد و متناوبی در این زمینه ها و یا موضوعات تحت بررسی خود استفاده کرده اند.

رشته آینده پژوهی مدرن در سالهای دهه ۱۹۶۰، رشته کاملاً شناخته شده ای بود. انتشار کتاب "تصویر آینده" نوشته اف.ال. پولاک در سال ۱۹۵۱ یکی از نشانه های بارز آن و کتاب "هنر حدس زدن" نوشته دی ژوونل که در سال ۱۹۶۴ منتشر شد نشانه دیگر آن است. پولاک از مفهوم تصویر آینده برای تحلیل فراز و نشیب تمدن ها استفاده کرد و ژوونل برای اولین بار بسیاری از اصول آینده پژوهی را تحت همان پوشش مدون کرد. تشکیل انجمن های تخصصی آینده پژوهی از نشانه های دیگر پیدایش این

¹ - future study

² - RAND

³ - Stanford Research Institute

⁴ - Shell

رشته جدید بود. به عنوان مثال در سال ۱۹۶۶ انجمن آینده جهان^۵ بوسیله ادوارد کورنیش و دیگران تاسیس شد که در میان سازمانهای متعدد آینده پژوهی به یکی از بزرگترین آنها بدل شده است. در سال ۱۹۶۷ اورلیو پچئی و دیگران کلپ روم را بنا نهادند. این گروه کوچک در دهه ۱۹۷۰ به یکی از موثرترین و با نفوذترین گروههای آینده پژوهی تبدیل گردید. در سال ۱۹۷۷ وقتی که انجمن آینده جهان کتاب " مطالعه آینده " را منتشر ساخت، کورنیش توانست بر اساس تحقیقات قابل ملاحظه ای که پیرامون آینده پژوهی انجام شده بود، گزارشی تهیه کرده و انجمنهای روز افزون آینده پژوهی را شناسائی نماید.

سناریو ها در مطالعه آینده یکی از مشهور ترین و متقاعدکننده ترین روش برای مطالعه آینده است. برنامه ریزان دولت ها، استراتژیست ها و تحلیل گران امور نظامی از این روش برای کمک به تصمیم سازان استفاده می کنند. لفظ و اصطلاح سناریو به وسیله هرمن کان در ارتباط با مطالعات نظامی و استراتژیک که توسط موسسه راند در دهه ۱۹۵۰ انجام می شد، به برنامه ریزان و تصمیم سازان معرفی شد. پروژه های مهمی در جهان با استفاده از روش سناریو نویسی انجام شده اند که پروژه جهان در سال ۲۰۲۵، آمریکا و سناریوهای آینده و پروژه آینده گوگل سه تا از مهم ترین این پروژه ها هستند.

سازماندهی تحقیق

تحقیق حاضر در شش فصل تحت عناوین کلیات، متدولوژی تحقیق، مروری بر مفاهیم اصلی، سابقه فعالیت هسته ای ایران و عکس العمل های نظام بین الملل، تعیین نیروهای موثر بر ایران هسته ای، ماتریس بندی نیروهای موثر و معرفی سناریو ها تنظیم شده است.

در فصل اول به کلیات شامل بیان مسئله، سوال اصلی، فرضیه، اهداف تحقیق، روش تحقیق و سازماندهی و تعریف مفاهیم پرداخته شده است.

در فصل دوم تحت عنوان متدولوژی تحقیق به معرفی سناریو نویسی و چگونگی تشکیل ماتریس پرداخته شده است. به دلیل جدید بودن روش تحقیق برای برخی از خوانندگان معرفی این روش ها لازم تشخیص داده شد.

در فصل سوم مروری بر بحث های گذشته و حال مربوط به مفاهیم اصلی تحقیق یعنی بازدارندگی و امنیت انجام شده و تاثیر آنها بر موضوعات مهم سیاسی، اقتصادی و فرهنگی در هزاره سوم و در ارتباط با پدیده نوظهور جهانی شدن مورد بحث قرار گرفته است.

⁵ - World Future Society

ار آنجا که در روش سناریو نویسی به روش اکتشافی، روندهای گذشته در خصوص موضوع مورد بحث و پیگیری آن در زمان حاضر و آینده مهم هستند. به همین جهت فصل چهارم تحقیق به سابقه فعالیت هسته ای ایران تا زمان حاضر اختصاص یافته است. این فصل در سه قسمت سازماندهی شده و سه دوره مهم فعالیت های هسته ای ایران از ابتدا تا سال ۱۳۸۱ یعنی علنی شدن این فعالیت ها ، از این تاریخ تا شکست اجرای توافقات پاریس و تهران و سپس از هنگام از سرگیری فعالیت های غنی سازی نطنز در سال ۱۳۸۴ تا کنون مورد بررسی قرار گرفته اند. در این بررسی از تحلیل رفتار دو طرف پرهیز شده است زیرا تنها بیان روابط دو طرف و سابقه آن مد نظر بوده است.

برای بررسی سناریوهای محتمل در آینده ایران هسته ای نیاز به تعیین نیروهای موثر بر آن بود که در فصل پنجم به آنها پرداخته ایم. نیروهای موافق و مخالف ایران هسته ای در این فصل مفصلاً به بحث گذاشته شده اند.

در فصل ششم نیز حاصل تحقیق به روش سناریو نویسی یعنی تشکیل ماتریس بر اساس تعیین نیروهای موثر قرار دارد. در این فصل با قرار دادن نیروهای موثر بر ایران هسته ای در ماتریس ، چهار سناریوی محتمل مشخص و به تفصیل تشریح شده اند. نتیجه سناریوها نیز در قسمت نتیجه مورد بررسی قرار گرفته اند.

تعریف مفاهیم

مفاهیم و واژگان اختصاصی طرح شامل امنیت و بازدارندگی هستند . امنیت به معنی فقدان تهدید نظامی یا مصونیت کشور از هجوم خارجی و بازدارندگی با تعریف متقاعد ساختن حریف نسبت به این که هزینه ها و یا خطرات احتمالی خط مشی احتمالی او از منافع آن بیشتر است، در این تحقیق مد نظر قرار دارند. برای بازدارندگی تعریف " تهدید صریح مبنی بر انتقام گیری به شدت ویران کننده " نیز می تواند مورد نظر باشد.

فصل دوم – متدلوژی تحقیق

- آینده شناسی
- سناریو نویسی
- ماتریس

۱- آینده‌شناسی

آینده‌اندیشی یا مطالعات آینده که از آن در زبان فارسی با عناوین دیگری نظیر آینده‌نگری، آینده‌پژوهی، آینده‌شناسی و نظایر آن یاد می‌شود یک حوزه پژوهشی نسبتاً نو است که قلمرو آن همه عرصه‌های معرفت‌نظری و تکاپوهای علمی آدمی را در بر می‌گیرد و نتایج حاصله از آن می‌تواند تأثیرات گسترده‌ای در هر یک از این عرصه‌ها داشته باشد. در آینده‌پژوهی همواره سوال مهم و بزرگی که وجود دارد این است که ما چگونه برنامه‌ریزی خواهیم کرد؟ چطور در محیط‌های آینده فعالیت می‌کنیم؟

روش‌های آینده‌اندیشی که به ویژه پس از جنگ جهانی دوم رشد فزاینده‌ای داشته است ابزار مناسبی برای کمک به برنامه‌ریزی‌های درازمدت و آینده‌نگرانه در اختیار قرار می‌دهد تا در روند پر تحول جامعه بشری بتوان آینده‌ی بهتری را طرح‌ریزی کرد. در آینده‌اندیشی به جای یک طرح معین که به یک هدف مشخص منجر می‌شود احتمالات و گزینه‌های بیشتری و مجموعه‌ای از پیشنهادها برای تصمیم‌گیران مهیا می‌شود تا بتوانند برای رسیدن به اهداف دلخواه و کاهش خطرات، راهبردهائی را تعیین کنند. بنابراین آینده‌اندیشی فرآیند یادگیری نگاه به آینده و نتیجه‌گیری برای حال است.

رشته آینده‌پژوهی مدرن در سالهای دهه ۱۹۶۰، رشته کاملاً شناخته شده‌ای بود. انتشار کتاب "تصویر آینده" نوشته اف.ال. پولاک در سال ۱۹۵۱ یکی از نشانه‌های بارز آن و کتاب "هنر حدس زدن" نوشته دی ژوونل که در سال ۱۹۶۴ منتشر شد نشانه دیگر آن است. پولاک از مفهوم تصویر آینده برای تحلیل فراز و نشیب تمدن‌ها استفاده کرد و ژوونل برای اولین بار بسیاری از اصول آینده‌پژوهی را تحت همان پوشش مدون کرد. تشکیل انجمن‌های تخصصی آینده‌پژوهی از نشانه‌های دیگر پیدایش این رشته جدید بود. به عنوان مثال در سال ۱۹۶۶ انجمن آینده‌جهان^۶ بوسیله ادوارد کورنیش و دیگران تاسیس شد که در میان سازمانهای متعدد آینده‌پژوهی به یکی از بزرگترین آنها بدل شده است. در سال ۱۹۶۷ اورلیو پچئی و دیگران کلپ روم را بنا نهادند. این گروه کوچک در دهه ۱۹۷۰ به یکی از موثرترین و با نفوذترین گروههای آینده‌پژوهی تبدیل گردید. در سال ۱۹۷۷ وقتی که انجمن آینده‌جهان کتاب "مطالعه آینده" را منتشر ساخت، کورنیش توانست بر اساس تحقیقات قابل ملاحظه‌ای که پیرامون آینده‌پژوهی انجام شده بود، گزارشی تهیه کرده و انجمنهای روزافزون آینده‌پژوهی را شناسائی نماید.

⁶ - World Future Society

شاید بتوان گفت که آینده پژوهی ریشه در ظهور تفکر سیستمی در دهه ۱۹۴۰ دارد که عمده استفاده آن در تحلیل های امنیتی و استراتژیک بوده است. بسیاری از سازمان هایی که در چنین مسائلی مشغول فعالیت بودند مثل سازمان راند^۷ انستیتو تحقیقات استانفورد^۸ و شرکت شل^۹ از روش های متعدد و متناوبی در این زمینه ها و یا موضوعات تحت بررسی خود استفاده کرده اند.

در آینده شناسی در اغلب موارد یک هیئت و یا کمیته راهبردی تشکیل می شود که پانزده تا بیست عضو دارند. این اعضاء سناریوهای مختلفی را در کارگاهها علمی و یا جلسات کارشناسی مورد بحث قرار داده و تدوین می کنند. این سناریوها برای تصمیم گیرندگان امکانی را فراهم می کنند تا برای حالت های مختلف از مطلوبترین حالت تا ناخوشایندترین حالت آماده باشند. آینده اندیشی پیش بینی نیست بلکه توصیف مجموعه ای از رویدادهای ممکن آینده است که توسط کارشناسان مستقل از هم به تصویر کشیده می شود. آینده اندیشی مجموعه ای از پیشنهادات است برای همه کسانی که ممکن است با آن در ارتباط باشند.

۲- معرفی سناریو نویسی :

سناریو نویسی یکی از شیوه های مهم و معروف مطالعه آینده نزد دانشمندان آینده پژوه است. سناریو نگاری روشی است که در آن عوامل مهم و کلیدی مثل عوامل سیاسی، ساختار اقتصادی، جریان اطلاعات، مدلهای زندگی، تغییرات فرهنگی و جمعیتی، پایداری محیط زیست مورد توجه قرار گرفته و در برنامه ریزی نقش اصلی ایفاء می کنند. سناریوها یکی از ابزارهای اولیه و پرکاربرد آینده پژوهی هستند که استراتژیست های سازمانی نظامی دولتی و شرکت های تجاری برای تصمیم گیری در برابر عدم قطعیت های پیش روی خود به کار می گیرند. در عمل سناریو ها شامل گروهی از داستان هستند که حول یک موضوع یا طرح کلی نوشته می شوند. این داستان ها بیانگر دیدگاههای متعددی و بدیل در باره حوادث و موضوعات پیچیده هستند که به آن مسائل پیچیده معنی و مفهوم می دهند. ارزش والای سناریوها در به هم بافتن حوادث پیچیده آینده به صورت داستان های باورکردنی، یکپارچه و بدون تناقض و سیستماتیک نهفته است.

برنامه ریزی بر پایه سناریو هیچ ادعایی درباره پیش بینی قطعی و مطمئن آینده نمی کند. در این روش با استفاده از اطلاعات موجود و همچنین واقعیت های برگرفته از علوم طبیعی، جامعه شناسی، اقتصاد و غیره چندین داستان منطقی و منسجم درباره وضعیت پیش رو در آینده تدوین می شود. با استفاده از این سناریوها می توان استراتژی های پابرجا را پیدا کرد.

⁷ - RAND

⁸ - Stanford Research Institute

⁹ - Shell

یعنی استراتژی‌هایی که صرف نظر از اینکه کدام یک از داستان‌های مذکور در آینده رخ خواهند داد، عملکردی خوب و رضایت بخش داشته باشند. پابرجایی استراتژی‌ها فقط در صورتی محقق می‌شود که هر یک از سناریوها با دیگر سناریوها تفاوت اساسی و چشمگیر داشته باشند. به کمک سناریوهای اساساً متفاوت و مکمل می‌توان به تقریب خوبی از آینده واقعی (یعنی چیزی که نهایتاً اتفاق می‌افتد) دست یافت. الزام تدوین سناریوهای اساساً متفاوت گاهی اوقات موجب می‌شود که برخی داستان‌های "ناخوشایند" و حتی اغراق آمیز درباره آینده نوشته شوند. اما باید توجه کرد که با کاربرد این سناریوها می‌توان هنگام تدوین استراتژی‌های پابرجا، فرضیات کلیدی را بهتر و عمیق‌تر آزمود. علاوه بر این، از طریق سناریوهای متفاوت می‌توان نیروهای پیشران کلیدی و تاثیرگذار در آینده را شناسایی کرد.

ابتدا سناریو نویسی بعد از جنگ دوم جهانی به عنوان روشی در برنامه ریزی مورد استفاده قرار گرفت. در آن زمان نیروی هوایی سعی در تجسم و تخیل رفتارهای ممکن دشمنان و رقیبان خود داشت. هدف عمده آنان آماده و مهیا بودن در برابر پیش آمدهای بدیل و گوناگون با توسعه استراتژی‌های بدیل بود. لذا دهه ۱۹۵۰ را می‌توان نقطه شروع مطرح شدن سناریو نگاری به عنوان ابزاری برای برنامه ریزی عنوان کرد. در دهه ۱۹۶۰ هرمان کان که خود یکی از اعضای پروژه سناریو نگاری برای نیروی هوایی آمریکا بود، این روش را به دنیای کسب و کار و تجارت معرفی کرد. در اوایل دهه ۱۹۷۰ سناریو و سناریو نگاری ابعاد تازه‌ای گرفت. پییر واک این روش را به مدیران شرکت نفتی رویال داچ شل معرفی و بخش جدیدی به عنوان برنامه ریزی گروهی در این شرکت تاسیس کرد.

پییر واک و بقیه اعضای برنامه ریزی در حال بررسی حوادث ممکن در آینده که به قیمت نفت تاثیر مستقیم می‌گذاشت، بودند. آنها حوادثی را درک کردند که در حال اعمال تغییرات در ساختار عرضه و تقاضای نفت بودند. یکی از این عوامل کم شدن ذخایر نفتی آمریکا و افزایش تقاضای این کشور بود. عامل دیگر نتخسن دی کشورهای مسلمان و عرب عضو اپک از حمایت کشورهای غربی از اسرائیل در جنگ شش روزه اعراب - اسرائیل در ۱۹۶۷ بود. با چنین منطقی آنها به این مسئله پی بردند که اعراب احتمالاً برای نفت خود قیمت بالائی را تقاضا خواهند کرد. پیرواک و همکارانش دو سناریو نوشتند که در آن دسته‌ای از داستان‌های کامل و باور نکردنی به همراه جداول قیمت‌های احتمالی نفت نمایان شده بود. یکی از سناریو ها باور عمومی اعضای شرکت شل را مبنی بر ثابت بودن قسمت نفت در سال‌های آتی بیان می‌کرد که برای رخ دادن وضعیتی معجزه مثل کشف ذخایر نفتی در کشورهای غیر عرب و غیره می‌بایست رخ می‌داد. در سناریوی دیگر بحران احتمالی نفت که توسط کشورهای اپک ایجاد می‌شد، تشریح گردید. با شرح و بیان مضامین این سناریو به مدیران ارشد شرکت شل، پییر واک و همکارانش موفق شدند آنها را وادار به تفکر در باره تصمیم‌های بهینه برای کمینه سازی ضررهای احتمالی بحران کنند. پس از به وقوع پیوستن شوک نفتی اکتبر

۱۹۷۳ و وقوع جنگ در خاورمیانه معروف به جنگ گیپور ، مدیران ارشد شرکت شل عکس العمل مناسب و سریع در برابر بحران اتخاذ که باعث جهش بسیار بلند شرکت نفتی در دنیای مربوط به انرژی شد . پس از این حوادث بود که سناریو نگاری به عنوان یکی از بهترین روش های تدوین استراتژی در محیط های با عدم قطعیت مطرح شد.^{۱۰}

تعریف سناریو :

ترکیب و چینش حقیقت و تغییرات اجتماعی مرتبط با آن سناریو نامیده می شود. سناریو ها معمولا شرایط مهم و مشکلات محتمل اما غیر منظره که در اشکال کوچکتر هر روز وجود دارند، را شامل می شوند. هر سناریوی مشخصی غیر محتمل است. بهر حال تحلیل گران مطالعات آینده سناریوهائی را انتخاب می کنند که هم ممکن هستند و هم ناخوشایند. سناریو نویسی به سیاست سازان کمک می کند ضعف های پنهان و انعطاف ناپذیر در سازمان ها و روش ها را پیش بینی کنند.

سناریو ها یکی از مشهور ترین و متقاعدکننده ترین روش برای مطالعه آینده است. برنامه ریزان دولت ها، استراتژیست ها و تحلیل گران امور نظامی از این روش برای کمک به تصمیم سازان استفاده می کنند. لفظ و اصطلاح سناریو به وسیله هرمن کان در ارتباط با مطالعات نظامی و استراتژیک که توسط موسسه راند در دهه ۱۹۵۰ انجام می شد ، به برنامه ریزان و تصمیم سازان معرفی شد.

یک سناریو می تواند این چنین معرفی شود:

" یک تصویر غنی و همراه با جزئیات از آینده محتمل جهان و به اندازه کافی روشن که یک برنامه ریز می تواند به وضوح مشکلات، چالش ها و فرصت هائی که در آن محیط وجود دارند را ببیند و درک کند."

. یک سناریو ، یک پیش بینی خاص از آینده نیست بلکه توضیح باور کردنی از چیزی است که ممکن است اتفاق بیافتد. سناریو ها مانند داستان هائی هستند که پیرامون طرح ها و نقشه های دقیق بنا شده بر روی وقایع و روندها ساخته می شوند. آنها با انتخاب استراتژی ها ، شناسائی آینده محتمل ، آگاه ساختن مردم از ابهامات و تردید ها و گشودن تصوراتشان به آنها کمک می کنند.

¹⁰ - " Window On The Future:A Scenario Planning Primer" , A South Wind Research Report,2001

مشترک ترین تکنیک برای ساخت یک سناریو مقایسه مهم ترین روند ها با مهم ترین عوامل نامعلوم است.

چند تعریف از سناریو به نقل از متخصصان آن :

مایکل پورتو : سناریو ، دیدگاهی است با سازگاری درونی نسبت به آنچه که در آینده می تواند رخ دهد.

میشل گوده و روبلات : سناریو توصیف موقعیت های آینده و حوادث ممکن در آن موقعیت ها هستند به گونه ای که شخص بتواند از موقعیت کنونی خود به سوی آینده های بدیل حرکت کند. سناریو ها شیوه ای هستند که نتایج پیش بینی ها را به صورتی منسجم و متقاعد کننده ارائه می دهند.

پییر واک : سناریوها به مدیران برای ساختاردهی عدم قطعیت های آینده کمک می کنند.

با توجه به تعاریف فوق می توان گفت سناریو نویسی روشی برای بهبود تصمیم سازی در برابر آینده های ممکن و محتمل است.¹¹

انواع سناریو :

طبقه بندی و تقسیم بندی های مختلف در باره سناریو ها وجود دارد. گاهی آنها را بر اساس محتوای کلی و عمومی شان دسته بندی می کنند. مثلا سناریوهای جهانی، سناریوهای صنعتی و... . عده ای نیز آنها را بر اساس رویکردشان به تصمیم و اقدام نهفته در سناریو طبقه بندی می کنند. مانند سناریوهای ماموریتی ، سناریوهای موضوعی و سناریوهای اقدام.

میشل گودو و روبلا سناریوها را به دو دسته **اکتشافی و هنجاری** تقسیم بندی کردند:

- سناریوهای اکتشافی از روندهای گذشته و اکنون آغاز می شود و به سمت آینده ای قابل تحقق ادامه می یابند. مثلا

سناریوهای جهانی شرکت شل در سال ۲۰۰۱^{۱۲}

- سناریوهای هنجاری بر پایه چشم اندازهای مختلف آینده (اعم از مطلوب یا هولناک) ساخته می شوند. این سناریوها

آینده های محتمل و مرجح را تشریح می کنند. سناریوهای هلند جزء سناریوهای هنجاری هستند

سناریو های نقطه برتری : در برخی سناریوها نقطه آغاز به عنوان موضوع اصلی آن مطرح می شود.

¹¹ -Monica Bordegoni, " definitions of scenario and test cases", (Politecnico di Milano)2004,www.kaemart.it/touch-and-design/PAGES/dissemination/D6-1.0.pdf

¹² - "global scenarios,people_and_connections" ,www.shell.com/static/aboutshell-en.pdf

پیش بینی: این سناریوها زمان حال را به عنوان نقطه شروع داستان انتخاب می کنند. مثال این نوع سناریوها، پروژه اروپا در سال ۲۰۱۰ است که پنج آینده ممکن را برای اروپا مد نظر قرار داده است.

سناریوهای آینده معکوس: یک آینده و موقعیت مطلوب را به عنوان نقطه شروع داستان در نظر می گیرد. این نوع سناریوها مسیرهای متعدد و مورد نیاز برای رسیدن به آن آینده را مورد بررسی قرار می دهند. مثال این سناریوها، پروژه پوسوم^{۱۳} می باشد که در آن مسائل حمل و نقل در توسعه پایدار در سال ۲۰۲۰ فرمول بندی شد.

طبقه بندی مقیاس زمانی سناریوهای: (بلند مدت یا کوتاه مدت)

طبقه بندی مقیاس ابعادی سناریوها: مبتنی بر ابعاد جغرافیائی، جهانی ملی یا فراملی و منطقه ای. سناریوهای "جهانی در سال ۲۰۲۰" که توسط سازمان توسعه و همکاریهای اقتصادی^{۱۴} نوشته شده است، نمونه سناریوهای جهانی است و سناریوهای "مقصد کلمبیا" و "هلند در سال ۲۰۲۰" سناریوهای ملی هستند.

طبقه بندی سناریوها بر اساس طبیعت اطلاعاتی که منتقل می کنند و حاوی آن اطلاعات هستند، نیز انجام می شود. اطلاعات می توانند کمی یا کیفی باشند.

طبقه بندی سناریوها در موسسه سلطنتی فناوری استکهلم: کارل هنریک دربورگ و همکارانش در موسسه سلطنتی فناوری استکهلم روش دیگری برای طبقه بندی سناریوها در پیش گرفتند. اساس طبقه بندی این گروه سوالات اساسی است که کاربران سناریوها شاید در ذهن داشته باشند. این سه سوال کلی به شرح ذیل هستند:

چه اتفاقی خواهد افتاد؟

چه اتفاقی می تواند رخ دهد؟

چطور هدف و منظور خاصی قابل دسترسی است؟

سوال چه اتفاقی خواهد افتاد با سناریوهای پیش گوینه جواب داده می شود. این سناریوها نیز خود به دو نوع مختلف تقسیم بندی می شود: سناریوهای پیش بینی و سناریوهای چه می شود اگر^{۱۵}. هدف اصلی سناریوهای پیش گوینه سعی در پیش بینی اتفاقات

¹³ - POSSUM

¹⁴ - OECD

¹⁵ - what if

قریب الوقوع یا ممکن می باشد. تخمین و تعیین احتمال وقوع رخدادهایی در آینده در این سناریوها بسیار مطرح است. سوال چه اتفاقی ممکن است روی دهد با سناریوهای اکتشافی جواب داده می شود.^{۱۶}

پروژه های مهمی که به روش سناریو انجام شد ند :

۱- پروژه جهان در ۲۰۲۰ توسط شورای اطلاعات ملی^{۱۷}

۲- آمریکا و سناریوهای آینده

در سال 1995 و به بهانه تدوین استراتژی 30 ساله نیروی هوایی آمریکا، هزار نفر از آینده پژوهان و کارشناسان مسایل استراتژیک، به پیش بینی آینده جهان و آمریکا در سال 2025 پرداختند. روش عمل آنها مبتنی بر تفکر ارزشی^{۱۸} و سناریو نگاری بود. در این پروژه چهار سناریوی 30 ساله و یک سناریوی 20 ساله - به عنوان سناریوی میانی - ابداع شدند. این سناریوها حاکی از آن بود که سده آمریکا به زودی جای خود را به هزاره آسیا خواهد سپرد، و امپراتوری آمریکا در آینده نه چندان دور با مشکلات اساسی روبرو خواهد شد. پیام پروژه این بود که کاخ سفید و پنتاگون باید در اسرع وقت و با استفاده از تمامی امکانات خود، جلوی رخداد این آینده های نامطلوب را بگیرند؛ بعید نیست که نتایج این پروژه زمینه ای برای حمله نظامی آمریکا به افغانستان در سال ۲۰۰۱ و عراق در سال ۲۰۰۳ فراهم کرده باشد.

آمریکا از انجام این پروژه سه هدف کلیدی زیر را دنبال می کرد :

الف- خلق چند تصویر واقع بینانه از جهان در سال 2025 ؛

ب - نشان دادن "بدترین وضعی" که آمریکا ممکن است در 30 سال آینده با آن روبرو شود.

ج- تدوین استراتژی 30 ساله نیروی هوایی آمریکا، به طوری که این نیرو را برای مواجهه با بدترین شرایط ممکن در سال 2025 آماده نماید.

پرسش های محوری این پروژه سه پرسش محوری داشت:

^{۱۶} - عزیز علی زاده ، وحید وحیدی مطلق ، " تعریف ، نظام بندی و انواع سناریو" ، مرکز صنایع نوین ، فروردین ۱۳۸۶

^{۱۷} - " NATIONAL INTELLIGENCE COUNCIL 2020 PROJECT SCENARIO GIF_2020", www.cifor.cgiar.org , feb2007

^{۱۸} - "Value-Focused Thinking

ارتش آمریکا در 30 سال آینده با چه مسایلی در ابعاد جهانی و ملی روبرو خواهد شد؟

به طور خاص، نیروی هوایی آمریکا در 30 سال آینده با چه چالشها و مسایلی دست به گریبان خواهد بود؟

نیروی هوایی برای غلبه بر این چالشها و مسایل از هم اکنون باید به استقبال چه تحولاتی در مأموریت، سازماندهی، دکترین،

استعدادهای نظامی، سلاحها و تکنولوژیهای خود برود؟ به خصوص باید روی کدام تکنولوژیها و سلاحها سرمایه گذاری نماید؟

چهار سناریوی اصلی برای جهان و آمریکا در سال 2025 :

آینده پژوهان آمریکایی مقادیر مختلفی را برای هر یک از هنجارها انتخاب نمودند، و براساس آنها توانستند چهار نقطه را در فضا

مشخص کنند که نمایانگر چهار آینده باورکردنی برای جهان و آمریکا در سال 2025 بود. برای هر آینده یک استعاره انتخاب کرده و

یک سناریوی برای آن ابداع نمودند. این استعاره ها و سناریوهای مربوط را در زیر می خوانید:

الف- دنیای دردسره‌های گالیور

این نقطه با فرض رشد متوسط تکنولوژی و توزیع نامتمرکز قدرت در جهان به دست می آید. در این آینده باورکردنی، آمریکا با

مسایل و مشکلات عدیده ای در گوشه و کنار جهان روبروست که شباهت زیادی به ماجراهای گالیور در شهر لیلیپوت دارد. آمریکا

درگیر ماجراجویی های ناخواسته مانند سرکوب تروریسم؛ رویارویی با کشورهایی که کنوانسیون های بین المللی خلع سلاح های

کشتار جمعی و هسته ای را زیر پا میگذارند؛ کمکهای بشردوستانه و عملیات پاسداری از صلح خواهد شد. در چنین جهانی ایالات

متحده نقش پلیس بین المللی، آتش نشان، مددکار اجتماعی و اعطاکننده کمکهای مالی را بازی خواهد کرد.

ب- دنیای زایباتسو

با تغییر هنجارها در فضای سه بُعدی، نقطه دیگری در فضا پیدا میشود که در آن آمریکا منزوی و در لاک خود فرو رفته است. عنوان

انتخابی برای این نقطه (زایباتسو) از زبان ژاپنی وام گرفته شده و معنای "همکاری" می دهد. حالت زایباتسو با این پیش فرضها پدید

میآید که فرهنگ آمریکائی از حیث جهانی منزوی بوده، نرخ رشد تکنولوژی به صورت "تصادفی" افزایش یافته و قدرت در انحصار

شرکتهای فراملیتی باشد. تصور چنین آینده ای، نظامیان آمریکا را با این سوال روبرو می کند که چه نقشی در آن خواهند داشت؟

پژوهشگران پروژه 2025 می گویند که درگیریهای نظامی در این دنیا، کوتاه مدت و معدود خواهد بود و نقش نظامیان آمریکا این